

RhetoricaScandinavica

Vol 30 / 2026

**Tema:
Manifestets transformationer**

Tidskrift för skandinavisk retorikforskning
Nr. 92 – 2026

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 2002-7974

No 92, 2026, pp 16–33, Publisher: Retorikförlaget AB

 <https://www.doi.org/10.52610/rhs.v30i92.484>

Author Kira Skovbo Moser, Aarhus University

 <https://orcid.org/0009-0004-3206-5391>

Title The manifesto as a transformative process. An exploration of the relation between manifestos and rhetorical agency
[”Manifestet som transformativ proces. En undersøgelse af manifestets relation til retorisk handlekraft”]

Abstract This article nuances dominant understandings of the manifesto and of rhetorical agency by arguing that both can be understood and investigated as a process. The article is grounded in traditional and newer feminist manifesto theory, and in the understanding of rhetorical agency as both potential *and* realisation, and as something we attribute to one another. The ideas of understanding the manifesto and rhetorical agency as processes already exist implicitly in both theoretical fields. However, this article brings together, articulates and exemplifies these ideas through a research experiment called *The Manifesto as Process*. The article’s data consists of sixteen logbooks from a class of master students in rhetoric, who participated in the experiment. Through readings of these logbooks, I show how rhetorical agency in the manifesto processes appear through the interactions of person(s) and process(es) and find and describe three types of rhetorical agency: process-based, personal and social.

Keywords Manifestos, manifesto process, rhetorical agency, processual agency, personal agency, social agency

*Kira Skovbo Moser, ph.d.-studerende ved Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet,
orcid.org/0009-0004-3206-5391*

Kira Skovbo Moser:

Manifestet som transformativ proces

En undersøgelse af manifestets relation

til retorisk handlekraft

Denne artikel nuancerer dominerende forståelser af manifestet og af retorisk handlekraft ved at argumentere for, at begge dele kan forstås og undersøges som en proces. Artiklen tager afsæt i traditionel og nyere feministisk manifestteori samt i forståelsen af retorisk handlekraft som både potentiale og realisering, og som noget vi tilskriver hinanden. Ideerne om manifestet og retorisk handlekraft som processuelle ligger allerede implicit i begge fagfelter, men artiklen samler, ekspliciterer og eksemplificerer disse ideer gennem et forsknings- og undervisningseksperiment kaldet *Manifestet som Proces*. Artiklens empiri består af seksten logbøger fra et hold kandidatstuderende i retorik, som deltog i eksperimentet. Gennem en læsning af logbøgerne viser artiklen, hvordan retorisk handlekraft i manifestprocesserne opstår som et samspil mellem person(er) og proces(er), og den finder og beskriver tre typer af retorisk handlekraft: processuel, personlig og social. Manifestet rummer dermed et potentiale for både personlig og social transformation for dem, som deltager i manifestprocessen.

Manifestet er stærkt knyttet til en ide om handlekraft: At skrive et manifest er ifølge den traditionelle manifestteori at indskrive sig i en kamp mod overmagten (Lyon, 2018, opr. 1999) med troen på, at man med ordets magt kan ændre virkeligheden (Yanoshevsky, 2009) og aktivt forme og påvirke både historien og fremtiden (Puchner, 2005). Denne ide går igen ikke bare i den store mængde af litteratur om manifeste, men også i manifesterne selv (se fx Ahmed, 2018). Ideen om manifestet som en særligt handlekraftig genre tager primært afsæt i traditionelle studier af manifestet som tekst og af denne teksts effekter

i verden. Denne manifestforståelse ser dog anderledes ud i nyere feministisk manifestteori og -produktion: Her er der en bevægelse mod at forstå manifestet som noget mere end symboler og symbolske handlinger. Således forstår Sara Ahmed i *Killjoy Manifesto* blandt andet manifestet som et levende liv (2017, s. 256), mens Ruth Houghton og Aoife O'Donoghue i et særnummer om feministiske manifeste og global konstitutionalisme påpeger, hvordan (feministiske) manifeste kan forstås som metoder til vidensproduktion og som måder at bedrive forskning på. De mener, at hvis man studerer manifeste, særligt de feministiske, så kræver det en undersøgelse, ikke bare af manifestteksten eller dens "output", men af selve processen med at skrive et manifest (Houghton & O'Donoghue, 2023, s. 409).

Med denne artikel følger jeg Houghton og O'Donoghues opfordring og nuancerer ideen om manifestet som en tekst, der søger at skabe forandring i verden. Det gør jeg ved at stille to spørgsmål: På et overordnet plan spørger jeg, hvad vi kan lære om manifestet og dets relation til retorisk handlekraft ved at forstå og undersøge manifestet som en proces.

Konkret udforsker jeg et aspekt af dette overordnede spørgsmål ved at undersøge, hvordan deltagerne i et forsknings- og undervisningseksperiment oplever det at være i proces med manifestet.

Min undersøgelse har et teoretisk og et empirisk afsæt: Teoretisk tager jeg udgangspunkt i både traditionel og feministisk manifestteori samt i teorier om retorisk handlekraft¹. Empirien er genereret og indsamlet gennem et forsknings- og undervisningsforsøg, designet af mig og udført i samarbejde med et hold kandidatstuderende i retorik på Aarhus Universitet. Forsøget foregik i rammerne af et undervisningsforløb, jeg kaldte *Manifestet som Proces*, hvor studerende i løbet af tre uger skulle gennemgå og dokumentere deres egne manifestprocesser og afslutningsvis fremføre de manifeste, de producerede, for resten af deres hold. Seksten logbøger fra dette forsøg indgår, med de studerendes samtykke, som artiklens empiri. Jeg har i arbejdet med denne artikel ladet empirien og teorien informere mine læsninger gensidigt, men for overblikkets skyld forløber artiklen på følgende vis: For at skabe et teoretisk afsæt for at arbejde med manifestet som proces giver artiklen først en oversigt over manifestteori. Jeg viser teoriens udvikling fra et fokus på tekst og effekt til en feministisk praksis- og procesorienteret manifestforståelse. Dernæst positionerer jeg min forståelse af retorisk handlekraft og skitserer relevante koblinger mellem retorisk handlekraft og manifestet. Med afsæt i de to teoretiske felter redegør jeg derefter for forsøgsdesignet til *Manifestet som Proces* og for de metodiske overvejelser og udfordringer, der har været ved at tilrettelægge forsøget og eksperimentere med manifestet som en metode til vidensproduktion. Den efter-

1 Elisabeth Hoff-Clausen, Christine Isager og Lisa S. Villadsen skriver i artiklen *Retorisk agency – Hvad skaber retorikken?*, hvordan begrebet "agency" er svært oversætteligt og dækker over på den ene side "handlekraft" og "handleevne" og på den anden side "talerposition" og "handlemulighed" (2005, s. 57). At oversætte *agency* til *handlekraft* kan altså skabe en u hensigtsmæssig underforstået vægtning af fokus på (individets) kraft til at handle. I denne artikel anvender jeg dog for overskuelighedens skyld den nu efterhånden bredt accepterede danske oversættelse *retorisk handlekraft* (eller, nogle steder, blot *handlekraft*).

følgende analyse består af retoriske læsninger af udvalgte logbogsuddrag fra de studerendes manifestprocesser. Her viser jeg, hvordan processen med at skabe et manifest påvirker de studerende på både et personligt og socialt plan, som er tæt forbundne: På det personlige plan udforsker de studerende deres holdninger og finder modet til at dele dem med andre, hvilket på et socialt plan medvirker til, at der opstår et spirende fællesskab mellem de studerende, både indbyrdes i mindre samarbejder og på tværs af manifestprocesser. Dét fællesskab bliver samtidigt understøttende for, at de studerende tør træde mere i karakter og dele deres holdninger med hinanden. Jeg tolker disse bevægelser som udtryk for retorisk handlekraft, fordi det i empirien er tydeligt, hvordan de studerende både tilskriver sig selv, hinanden og deres manifestprocesser handlekraft. I deres refleksioner over deres egne processer opstår det, jeg kalder personlig handlekraft², og i undervisningsrummet og i refleksionerne over deres spirende fællesskab på tværs af manifestprocesser tilskriver de hinanden det, jeg kalder social handlekraft. Interaktionen mellem studerende og proces, deres egne og hinandens, kalder jeg processuel handlekraft.

Jeg konkluderer artiklen med en refleksion over, hvordan det at være i proces med manifestet, udover at der kan opstå personlig og social handlekraft, også kan betragtes som en udøvelse af propædeutisk retorisk medborgerskab (Villadsen, 2019). De studerendes manifestprocesser har ifølge logbøgerne potentiale til at påvirke helt andre kontekster og situationer end det undervisningsrum og den manifestkontekst, de oprindeligt foregik i. Manifestet rummer dermed et potentiale for både personlig og social transformation for dem, som deltager i manifestprocessen.

Manifestet fra tekst til proces

I 1980 introducerer Claude Abastado som en af de første manifestteoretikere til manifestanalyse med spørgsmålet om, om manifestet er et godt semiotisk objekt (1980, s. 3). Siden har forskere fra vidt forskellige fagfelter beskæftiget sig med genre ud fra en idé om, at manifestet er en afgrænset tekst i både omfang og tid. De forstår generelt manifestet som en tekst, der i særdeleshed kan fortælle os noget om den offentlighed, den er i opposition til, og de modoffentligheder, den repræsenterer og konstituerer (Lyon, 2018). Således kobler Janet Lyon i sin bredt anerkendte monografi *Manifestos: Provocations of the Modern* manifestet til moderniteten og ser manifestet som “both cause and effect of the maturation of the public sphere” (2018, s. 23): Manifestets effekter sætter aftryk i samfundet, og samfundets nye præmisser former ligeledes, hvordan manifesterne ser ud. Lyons tilgang til manifestanalyse er at forstå manifestet som en særligt symbolsk og performativ genre, hvor

2 Min definition af personlig handlekraft er inspireret af Krista Ratcliffe og Kyle Jensens begreb “personal agency” i *Rhetorical listening in action: a concept-tactic approach* (2022, s. 58–60), som de blandt andet definerer som “the capacity and willingness of a person to act, which creates an opportunity to be heard” (2022, s. 58). I min definition lægger jeg dog særligt vægt på en idé om selvtilskrivelse af handlekraft eller det, jeg også kalder en motor for handlekraft.

det tekstuelle er udgangspunktet for protest:

to write a manifesto is to participate symbolically in a history of struggle against dominant forces; it is to link one's voice to the countless voices of previous revolutionary conflicts (2018, s. 4).

Lyon beskriver, hvordan manifestets "capacity to serve as a multiaccetual ideological sign" gør, at genren "can be evoked in any number of struggles, on any number of sides" (2018, s. 3). På trods af manifestets mange mulige udtryksformer er forståelsen af manifestet altså, at det kan afkodes som (ideologiske) tegn og symboler. Denne forståelse af manifestet som symbolsk/tekst går igen hos mange manifestteoretikere: Martin Puchner beskriver i *Poetry of the Revolution*, hvordan *Det Kommunistiske Manifest* "influenced the course of history more directly and lastingly than almost any other text" (2005, s. 11); Galia Yanoshevskys *Three Decades of Writing on Manifesto* betegner manifestet som en "discourse of power that aspires to change reality with words" (2009, s. 264); Laura Winkiels *Modernism, Race and Manifestos* beskriver manifestet som en "force of writing" (2008, s. 42).

Nogle af de teoretikere, som beskæftiger sig med manifestet, er dog mere optagede af dets ekstratekstuelle kvaliteter. En af dem er Luca Somigli, som i *Legitimizing the Artist: Manifesto Writing and European Modernism* forstår manifestet som noget, der lever i sprækkerne mellem tekst og handling, eller, i nogle tilfælde, at handlinger i sig selv kan være manifeste. Som eksempel nævner han Unabomber-manifestet: "[T]he actual 'manifestoes' were the acts themselves, the practice of literally assaulting the institution against which his revolution should have been fought"³ (2003, s. 22). Ifølge Somigli kan 'manifest' altså betegne noget mere end tekst, men i de fleste tilfælde er dette 'mere' stadig en afgrænset størrelse, hvilket han eksemplificerer med unabomberens terrorhandling samt jazzkompositioner, litterære værker og malerier (2003, s. 24). Selv når han ser på manifestet som dette 'mere', er det med forståelsen af manifestet som noget, der har et tekstuel udgangspunkt, der dog samtidig søger at strække sig ud over sig selv:

[T]he manifesto is a kind of textuality that seeks to reach for its other beyond the boundaries of the text itself, a revolution in the symbolic representation of everyday life that desires to spill out into its practice, to close the gap between the domain of writing and that of life (2003, s. 22–23).

Manifestet er hos Somigli altså symboler, som søger at handle i verden, måske endda giver sig ud for at kunne handle, men som kun kan skabe forandring, hvis nogen vælger at udføre de handlinger, som manifestet kræver (det være sig retor selv eller manifestets publikum).

Nyere manifestteori, som for eksempel Nana Ariels eller Carsten Junkers bidrag til temanummeret *Manifestos of the Contemporary* (Chrysagis & Kompatsiaris, 2023), bygger videre på ideerne om manifestets tekstuelle kvaliteter fra et performa-

3 Det er her værd at bemærke Somiglis brug af ordet "literally", som giver manifesthandling- en en passende dobbeltbetydning som tekst og handling.

tivt perspektiv. Her forstås manifestet som et redskab, som kan hjælpe retor med at positionere sig eller sin sag. Junker beskriver manifestet som et “tool of action” (2023, s. 191), der fungerer som “an instrument which authors use to position and authorise themselves and intervene in particularly effective ways in debates fought out in the schismatic arena of sociopolitical dissent” (2023, s. 191). Ariel fokuserer på, hvordan det objekt, der får betegnelsen ‘manifest’, får en ny betydning netop i kraft af denne betegnelse: “[The manifesto] acts within discourse to immediately change the perception of the phenomenon it refers to” (2021, s. 133). Hun lægger sig altså i forlængelse af Lyons ide om, at man med et manifest indskrives sig i en “history of struggle” (2018, s. 4), fordi man kobler sig til denne kamp gennem brugen af betegnelsen ‘manifest’. Også Breanne Fahs, som undersøger manifestskriving i praksis gennem undervisning på universitetet, beskriver manifestet som et redskab, der fungerer som “a tool for anti-oppressive composition pedagogies” (2019, s. 34).

Manifestforskningen har altså traditionelt haft et overvejende fokus på manifestet som et tekstligt eller symbolsk objekt, et produkt, et redskab eller en isoleret handling fremfor en bredere, langstrakt proces. Dette fokus har givet mulighed for at undersøge genreens formelle træk og effekterne af manifestet i en samfunds-kontekst, men har i mindre grad givet os indsigter i de personlige og sociale dynamikker, som kan opstå i processen med at skabe et manifest, samt hvordan disse dynamikker kan nuancere vores forståelse af koblingen mellem manifeste og retorisk handlekraft.

Nyere feministiske bidrag til manifestteorien har imidlertid et andet udgangspunkt for at forstå og undersøge manifestet. Her flytter fokus fra manifestet som tekst eller tekstuel handling til fokus på manifestet som transformativ pædagogisk/feministisk praksis (Fahs, 2019; Houghton & O’Donoghue, 2023). I Ahmeds *A Killjoy Manifesto* bliver manifestet endda til en figur (figuren den feministiske killjoy (2017, s. 252)) som man kan bygge sit liv omkring, og Ahmed kommer i samme manifest med den markante formulering “[a] life can be a manifesto” (2017, s. 256). En hovedpointe om manifestet i *A Killjoy Manifesto* bliver således, at det at ‘gøre’ manifest og det at ‘være’ manifest kan smelte sammen:

To think of killjoys as manifestos is to say that a politics of transformation, a politics that intends to cause the end of a system, is not a programme of action that can be separated from how we are in the worlds we are in. Feminism is praxis. We enact the world we are aiming for; nothing less will do (2017, s. 255).

Ahmed udvider på den måde forståelsen af manifestet fra at være en isoleret tekst, genre eller handling, som vil transformere sin verden, til at være en levendegørelse og (konstant) udøvelse af denne transformation.

Houghton og O’Donoghue forstår som Ahmed også (særligt) det feministiske manifest som en del af en feministisk praksis, en “way of doing” (2023, s. 410). Men udover at se manifestet som en praksis, så opfordrer de også til, at manifestteoretikere og feminister tager selve manifestproduktionen alvorligt som en måde at be-

drive forskning på. Det feministiske manifest som genre tilbyder ifølge Houghton og O'Donoghue, der her trækker på Penny Weiss' antologi over feministiske manifeste, "a way of doing research, and therefore offers something more than an 'output' or text" (2023, s. 409). De ser feministiske manifeste som en metode, en "form of knowledge production" (2023, s. 410), og de efterspørger derfor en anderledes måde at undersøge manifestet på end den traditionelle, tekstfokuserede: "While Puchner studies the effectiveness of manifestos based on their 'outcomes', a study of feminist manifestos demands an investigation into the *process* of manifesto writing" (2023, s. 409, min markering).

Det er denne opfordring, jeg søger at imødekomme med artiklen her, ved at undersøge og analysere, hvad der kan ske, når man gennemgår en manifestproces. Som nævnt fokuserer jeg på manifestets tilblivelsesproces, og jeg er inspireret af Ahmeds og Fahs' tanker om og praksisser med manifeste.

I arbejdet med at undersøge manifestet som proces tager jeg også forestillingen om manifestet som en handlekraftig genre alvorligt ved at undersøge, hvordan forskellige aspekter af retorisk handlekraft viser og udvikler sig i manifestprocessen på både et personligt og socialt plan. I følgende afsnit behandler jeg derfor kort retorisk handlekraft som begreb, positionerer min forståelse af begrebet i feltet og kobler ideen om manifestet som handlekraftigt med retorisk teori om handlekraft.

Retorisk handlekraft som potentiale og manifestation

Retorisk handlekraft er et komplekst og omdiskuteret begreb, som siden *Alliance of Rhetoric Societies*-konferencen (ARS) i 2003 løbende har været motor for spørgsmål om og undersøgelser af på den ene side handlemuligheder og -evner og på den anden side handlingers realiseringer og effekter (Hoff-Clausen et al., 2005; Just, 2025). Diskussionerne har, med Sine Justs ord, været "heftige" (2025, n.d.), både fordi retorisk handlekraft som begreb er centralt for retorikkens ide om at kunne handle (med ord) i verden, og fordi det er et "extremely rich, but also somewhat vague concept" (Just & Christiansen, 2012, s. 319). Inden for retorikken er der derfor heller ikke enighed om, præcis hvad begrebet dækker over. Men diskussionerne tydeliggør forskellige retorikforståelser, og de blotlægger større ideologiske spørgsmål og ideer om, hvordan vi som mennesker (eller "matter" (jf. Gries, 2012)) kan virke i og påvirkes af verden. I *Rhetorical Agency - What Enables and Restrains the Power of Speech?* (2018) gengiver Elisabeth Hoff-Clausen Joshua Gunns og Dana Clouds skelnen mellem tre overordnede tilgange til retorisk handlekraft og forbinde dem til hver deres retorikforståelse: en traditionel humanistisk tilgang, der tilføjer retorik en form for iboende handlekraft (fx Foss et al., 2007; Geisler, 2004); en posthumanistisk tilgang, der mener, at handlekraft primært muliggøres og begrænses af symbolske og institutionelle strukturer (fx Lundberg & Gunn, 2005; Rand, 2008); og en dialektisk tilgang, som placerer retorisk handlekraft et sted mellem den individuelle retorik og de strukturelle omstændigheder (fx Campbell, 2005; Gries, 2012; Miller, 2007). Centralt for den dialektiske tilgang til handlekraft er det relationelle aspekt, hvor vores handleevne/kapacitet, ifølge Hoff-Clausen, i overvejende

grad er påvirket af ydre strukturerer og omstændigheder og samtidig er noget, vi tilskriver hinanden (2018, s. 296). Ifølge Gunn og Cloud, der først skitserer de tre tilgange, har den dialektiske midterposition også den bredeste appel blandt retorikere (2010, s. 55). Det er denne relationelle handlekraftsforståelse, som jeg tilslutter mig i undersøgelsen af manifestet: På den ene side er der til manifestet knyttet en ide om de(n) handlekraftige retor(er), som kan producere et manifest og derigennem skabe forandring i verden. På den anden side påvirker situationen omkring manifestet og dets retor(er), hvordan manifestet overhovedet kan skabes og evt. cirkuleres eller aktualiseres. Samtidig er der hele det performative aspekt ved manifestet: Det er, fordi noget opfører sig som et manifest (formelt og symbolsk), og det er i kraft af genreens historik, at vi overhovedet tilskriver handlekraft til manifestet og/eller dets retor(er).

Kompleksiteten ved retorisk handlekraft skyldes, ifølge Just, begrebets "grundlæggende dualitet: muligheden for, at en retorisk handling finder sted, og denne handling faktisk og succesfulde udførsel, dens effekt" (2025, n.d.). Retorisk handlekraft er ifølge Just dermed både "potentiale for og realiseret handling, proces og produkt, konstitutiv og instrumental" (2025, n.d., tekstens markering). Denne pointe er særligt relevant for artiklen her, da manifestgenren indeholder en lignende dualitet: Der er en forventning om, at man kan skabe forandring med et manifest, altså potentialet for handling. Samtidig er der, særligt i den feministiske manifestteori, en ide om (især kollektive) manifeste som handling i sig selv. Således skriver Weiss i sin introduktion til antologien *Feminist Manifestos. A Global Documentary Reader*, hvordan "collective authorship means that feminist manifestos not only inspire political action but also are the outcome of, or reflect feminist action" (2018, s. 2, tekstens markering), fordi "[c]ollectively written manifestos help create feminist spaces and actors" (2018, s. 2). De kollektive manifeste er, ifølge Weiss, "assertions of agency that functions to establish working groups, build community, and direct joint actions and relationships. [...] They are creative, strategic and theoretical political acts" (2018, s. 3). Her bliver manifestet til handling gennem det kollektiv, som skaber manifestet og skabes af manifestet.

Denne ide om manifestet som potentialet for handling og som handling i sig selv finder man også, hvis man forstår manifestet som en proces. Julian Hanna beskriver i *The Manifesto Handbook* manifestet som "the unity of thinking, doing and being" (2019, s. 7): Retor producerer et manifest med afsæt i et ønske om at skabe forandring, at kunne handle. Skabelsen af manifestet er en proces, en lang række af handlinger, der ikke blot påvirker, hvordan manifestet ender med at se ud, men også skaber fællesskaber, talepositioner og former holdninger og følelser undervejs. Det er disse to spor, disse bevægelser, som jeg har observeret i forsøget med *Manifestet som Proces*, og som jeg vil udfolde i artiklens analyse og understrege med denne artikel.

Inden jeg folder analysen og manifestets processer ud, gennemgår jeg rammerne for de manifestprocesser, de studerende havde, samt tanker og metoderne bag forsøgsdesignet, der tager afsæt i ideen om manifestprocessen som en metode til vidensproduktion.

Manifestprocessen som forsknings- og undervisningseksperiment

“The author of a manifesto sees himself [sic] first and foremost as a researcher, an inventor, a discoverer” skriver Yanoshevsky i 2009 (Millot i Yanoshevsky, 2009, s. 264–265). Ideen om, at man kan bruge manifestet til at skabe ny viden, det være sig teoretisk viden eller personlige indsigter, er altså ikke ny, og ej heller kun til stede i feministiske forskningstraditioner. Men at skabe ny viden ved at undersøge manifestet *som en proces* er en ny tilgang⁴. Der har ligget mange overvejelser og afprøvninger forud for udformningen af forsøgsdesignet til *Manifestet som Proces*, der bygger på både manifestteori, retorisk teori og praksiserfaring med undervisning i manifestproduktion i forskellige kontekster (se fx Moser, 2022). I dette afsnit vil jeg komme ind på de vigtigste elementer, som strukturerede rammerne for forsøget, samt beskrive de overvejelser, der lå til grund for de valg, jeg traf i udarbejdelsen af dem.

Som tidligere beskrevet er empirien i denne artikel indsamlet gennem et undervisningsforløb, jeg designede til kandidatuddannelsen i retorik på Aarhus Universitet, med titlen *Manifestet som Proces*. Inspirationen til dette undervisningsforløb udsprang af Fahs’ ideer om manifestskriving i en universitetskontekst (2018, 2019). Dog er Fahs’ undervisning og forskning funderet i kønsstudier, hvor tilgangen til min undervisning primært er funderet i retorisk praksis og manifeststudier. Hvor Fahs’ manifestundervisning altså har til formål at få de studerende til at “advance the cause of social justice in some way” (2019, s. 35), da var formålet med *Manifestet som Proces* at udforske selve manifestet *som en proces*, her skabelsen af manifestet samt dets fremførelse i et semioffentligt rum (undervisningslokalet), altså en meget mere åben opgave. I forløbets kursusbeskrivelse blev formålet præsenteret for de studerende som

en slags eksperiment: Vi skal undersøge manifestet som en proces, fra et praksisorienteret perspektiv. Ikke kun en skriveproces, men en affektiv proces, en proces, der tager stilling til holdninger, handlinger, materialitet og handlekraft (Moser, 2025b, s. 1).

Affekt, materialitet, holdningsdannelse og handlekraft var altså rammesættende og guidende begreber, der fungerede som overordnede temaer i forløbet, men tilgået primært fra et praksisorienteret og eksperimenterende udgangspunkt⁵. De fire temaer var valgt ud fra manifestteoretiske beskrivelser af, hvad et manifest er og gør (jf. teoriafsnittet, eller se Moser, 2025a for en opridsning af fire typiske aspekter ved manifestgenren), i kombination med mere pædagogiske overvejelser om, hvordan

4 Jeg var i denne tilgang inspireret af Britta Tim Knudsen, Mads Krogh og Carsten Stages *Methodologies of Affective Experimentation* (2022). I affektive eksperimenter er processens uforudsigelighed central, hvor processen *i sig selv* bliver prioriteret over prædefinerede eller ønskede resultater. Målet var altså både at dokumentere og undersøge, hvad der skete i manifestprocessen, og at lade processen lede forskningen.

5 Det var en del af kurssets præmis, at læsning af teori var frivilligt. Jeg stillede tekster til rådighed til hver undervisningsgang, men det var ikke et krav, at de studerende orienterede sig i materialet.

jeg kunne aktivere de studerende og skabe rammer, der understøttede eksperimentering i deres processer. Temaet “MANIFEST. HOLDNING” den første undervisningsdag handlede således om at gå på opdagelse i og kortlægge sin vrede for at finde et emne at bearbejde i sin manifestproces; “AFFEKT. KROP” var en danse- og bevægelsesworkshop med en gæsteunderviser, der guidede de studerende ud af hovedet og ned i kroppen, efterfulgt af refleksioner over lydaserede manifeste, som de studerende skulle læse og lytte til; temaet “ÆSTETIK. MATERIALITET” fokuserede på at skabe budskaber ved at skrive med anderledes materialer og i andre størrelser og rum end vanligt samt at medbringe forskellige fysiske genstande, som de studerende kunne lade sig inspirere af i undervisningen; og afslutningsvist var “MANIFEST. HANDLING” de studerendes mulighed for at fremføre deres manifest, på hvilken måde de end måtte havde lyst til (Moser, 2025b, s. 2–3). At skabe et helt åbent eksperiment i samarbejde med de studerende var ikke en mulighed, både på grund af de institutionelle rammer og krav fra universitetets side, og fordi de studerende havde brug for inspiration og genrekendskab for at kunne producere deres egne manifeste. I et forsøg på at undgå, at de studerendes tanker og ideer om, hvad et manifest er, skulle ende med blot at afspejle min egen manifestforståelse, og for at give de studerende muligheden for at tage ejerskab over deres egne processer forsøgte jeg at tage forskellige forbehold: Jeg gav de studerende muligheden for at være frie til at have deres egen proces og til ikke at deltage i de tilrettelagte øvelser, hvis det var mere meningsfuldt for dem, så længe de dokumenterede deres proces og deltog i fælles refleksioner i undervisningen. Langt størstedelen af de studerende valgte dog at følge mine foreslåede opgaver. Deres logbøger viser da også, hvordan de temaer, jeg havde valgt, er fremtrædende i deres processer, hvor særligt øvelser der fokuserede på affekt og materialitet viste sig at sætte gang i eksperimenter og refleksioner⁶.

Derudover var det op til de studerende, om de ville arbejde i grupper eller alene, og de kunne frit vælge både emner og formater til manifesterne. Til hver undervisningsgang havde jeg desuden valgt, at elevstyret imitatio (Matthiesen, 2013, 2017) skulle danne udgangspunkt for genreundersøgelser og refleksionssamtaler. Det betød blandt andet, at de studerende selv skulle medbringe manifeste og genstande til inspiration i deres processer, i stedet for at jeg som underviser stillede disse til rådighed.

Et sidste vigtigt redskab for rammesætning af de studerendes manifestprocesser var deres logbog. Indbygget i kurset var et krav om, at de studerende skulle føre en logbog over deres proces med daglige refleksioner. Begrundelserne for logbogen var dels at jeg som retorisk kritiker kunne få indblik i de studerendes tanker om deres egen proces, dels at de studerende skulle blive opmærksomme på og føle ejerskab over deres egne processer og læringer (jf. Moon, 1999). Logbogen blev også brugt som et aktivt redskab i undervisningen, hvor der hver gang var afsat tid til øvelser

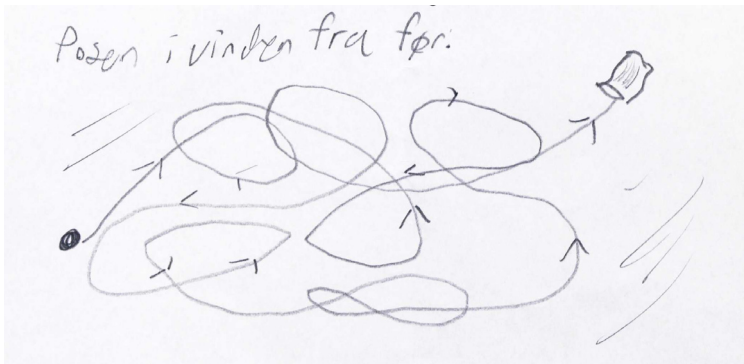
6 Der ligger her, som flere læsere har bemærket, et oplagt spor med fokus på de mere affektive og kropslige dimensioner af manifeste og handlekraft. Jeg berører sporet kort analytisk og forfølger det mere dybdegående andetsteds.

og refleksion. Inden forsøgets start havde jeg endnu ikke valgt, hvilken empiri jeg ville analysere i min efterfølgende databearbejdning. Derfor førte jeg også selv en logbog under forløbet, tog feltnoter og observerede de studerendes interaktioner i undervisningen. Desuden indsamlede jeg de færdige manifeste og tog noter under manifestfremførelserne, alt sammen med de studerendes samtykke. I udvælgelsen af empiri til denne artikel blev det dog hurtigt klart, at logbøgerne havde et særligt analytisk potentiale: Der dannede sig tydelige mønstre og temaer på tværs af logbøgerne, som ikke på samme måde var til stede i manifesterne. I denne artikel er det derfor de seksten logbøger som behandles, selvom meget af den resterende empiri også kunne have været interessant og relevant at inddrage.

Den følgende analyse er delt ind i tre hovedtendenser, som jeg har observeret i min læsning af logbøgerne: processuel handlekraft, personlig handlekraft og social handlekraft. Jeg har valgt denne inddeling for at tydeliggøre, hvordan retorisk handlekraft opstår som et samspil mellem person(er) og proces med et særligt fokus på en personlig følelse af kapacitet for handling og en social oplevelse af konstituering af et fællesskab.

Processuel handlekraft: “som en pose i luften”

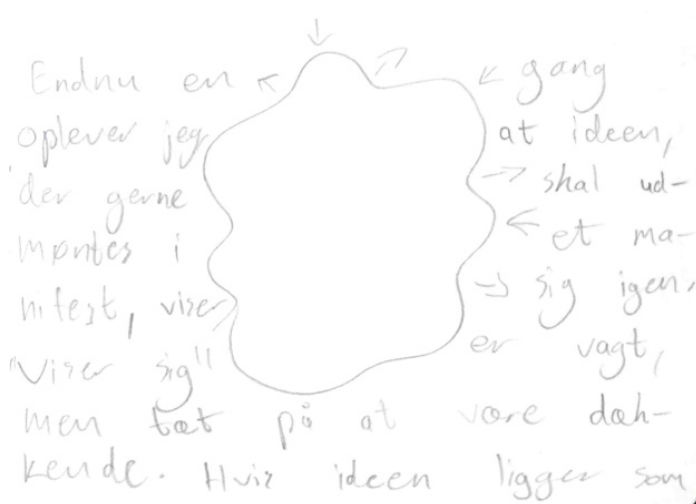
Et overordnet genkommende tema fra de studerendes logbøger er beskrivelserne af, hvordan det at være i proces med manifestet føltes som at indgå i et samspil med en form for ydre kraft, en kraft de kunne “springe ud i” (#16), der opstod “af sig selv” (#10), eller som kom “frem fra sit skjul” (#11). De skriver om at give sig hen og lade sig “flyde med strømmen” (#13), “overlade sig til processen” (#10), “håbe på det bedste” (#16) og at blive blæst rundt “som en pose i luften” (#9):

Uddrag fra logbog #9: “Posen i vinden fra før.”

Processen er i logbog #9 tegnet som en snørklet vej uden lineær progression eller et klart mål, men med mange knuder, løkker og uforudsigelige sving; på en gang luftig og hurtigt skitseret, som om den også let kunne have set helt anderledes ud, hvis vinden (metaforisk talt) havde blæst en anden vej.

De billeder og metaforer, som de studerende trækker på her, giver en fornemmelse af, at processen er et nærmest fysisk rum, man kan befinde sig i, men også en kraft, som kan styre en, mere eller mindre villigt. At indgå i en manifestproces handler altså for de studerende ikke kun om at tage styringen og handle, men om at lade sig påvirke eller endda styre af processen, på et plan hvor processen nærmest fysisk bliver til en del af deres krop:

Uddrag fra logbog #7: “Endnu en gang oplever jeg at ideen, der gerne skal udmøntes i et manifest, viser sig igen. “Viser sig” er vagt, men tæt på at være dækkende. Hvis ideen ligger som et lag film over mine nethinder, så bliver jeg hele tiden eksponeret for indtryk, der minder mig om ideen. Som om filmen får mig til at se infrarødt, og alle former der er beslægtet med ideen, lyser op i et rødt skær foran mig – til en grad hvor det ikke kan overses.”

Denne studerende (#7) påvirkes af processen på et niveau, hvor de beskriver det som en kropslig påvirkning, “et lag film” over nethinderne, der får dem til at “se infrarødt”. Ideen bliver gjort synlig, den manifesterer sig så at sige, som et rødt skær i omgivelserne, noget, der kun kan ses inde fra processen. Processen er her altså ikke bare en ydre oplevelse, men en indre fysisk eller kropslig erfaring, en måde at se på. Samtidig er denne oplevelse beskrevet med en del usikkerhedsmarkører som “vagt”, “tæt på at være dækkende”, “[h]vis” og “[s]om om”, der giver indtryk af, at den studerende er lidt tøvende med, hvordan de skal beskrive deres oplevelse. Oplevelsen er også visualiseret med en stor ‘klat’ midt i teksten, en blyantstegnet, bølget figur med pile, der peger både ind mod og væk fra sig, som om den bevæger sig eller pulserer. Klatten forstyrrer læsningen af teksten ved at befinde sig midt på siden og tage opmærksomheden fra ordene, der er skrevet med svag blyant og sjusket håndskrift rundt om den; endnu et forsøg på at formidle, hvordan ideen trænger sig på.

Uddragene ovenfor viser, hvordan selve det at være i en manifestproces påvirker de studerendes interaktioner med deres omgivelser og med deres egne ideer. De studerende tilskriver altså både handlekraft til processen og påvirkes samtidigt af at

være i proces, så der er bestemte ting, de pludselig kan 'se', mærke eller føle, som de ikke har oplevet på samme måde før.

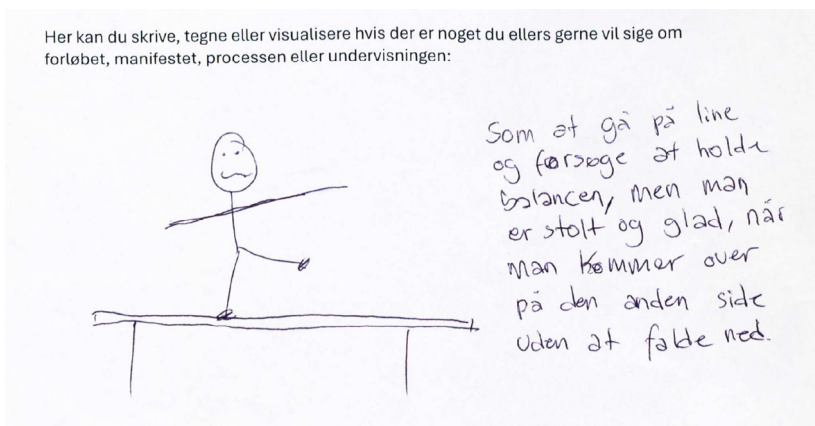
Personlig handlekraft: "en drivkraft i mig selv"

Et andet bemærkelsesværdigt genkommende tema er, hvordan de studerende gennem deres manifestprocesser oplever en tydeliggørelse af deres egne holdninger og (tale)positioner. På flere forskellige måder beskriver de studerende, hvordan de har udviklet sig, og hvordan de fremadrettet håber på videre at kunne udvikle sig, fordi de har været i proces med manifestet. Manifestprocessen bliver for dem "en mulighed for at vokse" (#7), et redskab til bedre at "forstå en drivkraft i mig selv – en drivkraft jeg gerne vil kanalisere ind i et fremtidigt arbejde" (#2). De beskriver manifestprocessen som "[s]elvforstærkende – da den har været med til at undersøge og udvikle på noget i mig selv" (#11). Arbejdet med manifestet bliver også en vej til at turde udtrykke egne holdninger tydeligere end hidtil, og det giver dem en følelse af ejerskab og mestring over deres egen fortælling:

Da jeg begyndte på projektet, så jeg skrivning af et manifest som en simpel opgave. Men efterhånden som jeg dykkede dybere ned i processen, indså jeg, at det at skrive et manifest er en kraftfuld måde at udtrykke mine personlige mærkesager på. Det har givet mig en platform til at forme og dele min egen personlige historie, hvilket føles både stærkt og ansvarsfuldt (#16).

I disse uddrag er bestemte metaforer igen på spil på tværs af logbøgerne; metaforer som kredser om at vokse, udvikles og drives frem af en indre kraft. Men samtidig er manifestet selv også beskrevet som kraftfuldt: Genren låner gennem sine formelle træk og sin historik ideen om handlekraft til dem, der deltager i den. I uddraget fra logbog #16 er det tydeligt, at der sker en transformation, hvor den studerende går fra at forstå manifestet som "en simpel opgave" til at anvende det til at "forme og dele min egen personlige historie". Det åbner for en forståelse af retorisk handlekraft ikke blot som noget, man kan tilskrive hinanden, men også som en form for indre motor: De studerende tilskriver gennem deres arbejde med manifestet sig selv en form for handlekraft til at forme og forstå deres egen historie og til at turde dele den eller deres holdninger med andre; altså retorisk handlekraft som både et potentiale og som realiseret handling (jf. Just, 2025) og med manifestet som den proces, der muliggør begge dele. Som denne studerende udtrykker det: "Jeg ville gerne prøve at være tydeligt politisk overfor andre, hvilket jeg ellers kun er i små diskussioner med venner el. lign. Det var fedt at få lov til!" (#13). Uddraget viser med sin brug af udråbstegn og det hverdagslige "fedt" en begejstring for både at turde og kunne deltage, at gå fra at tilkendegive sine politiske holdninger i privat regi til nye, semioffentlige situationer. Samtidig er det tankevækkende, at den studerende føler, de skal 'have lov' til at udtrykke deres holdninger. Manifestet udvider med sin "capacity to serve as a multiaccentual ideological sign [...] that can be evoked in any number of struggles, on any number of sides" (Lyon, 2018, s. 3) rammerne for, hvem der kan udtrykke sine holdninger og hvordan, og giver de studerende en plat-

form og et format, som de føler sig kapable til at deltage i (gennem). Det giver mange af de studerende en følelse af mestring, når opgaven lykkes, som følgende uddrag også viser:

Uddrag fra logbog #4: "Som at gå på line og forsøge at holde balancen, men man er stolt og glad, når man kommer over på den anden side uden at falde ned".

Igen er der et rumligt og kropsligt billede af, hvordan man prøver at balancere sig igennem sin proces, med fare for at "falde ned" og fejle og med en følelse af at lykkes, "stolt og glad", når man er "på den anden side" af processen.

Social handlekraft: "det her følsomme rum imellem os"

Succesoplevelsen og drivkraften, som flere af de studerende beskriver, bundede ikke kun i deres egne (indre) manifestprocesser. På trods af, at manifestprocesserne i langt de fleste tilfælde var individuelle, og på trods af, at manifestteksterne i sig selv ikke bar præg af en eksplicit konstitutiv retorik, fremhæver flere af de studerende, hvordan en særlig oplevelse af fællesskab spirede på tværs af manifestprocesser. Særligt kropslige, rumlige og affektive eksperimenter i processerne var med til at opbygge dette fællesskab:

Det kropslige element – at danse og udtrykke sig på uvante måder – skabte både en stærk følelse af samhørighed på holdet og åbnede op for en ny måde at tænke kreativt på. Det udfordrede mine vante udtryksformer og fik mig til at eksperimentere langt mere, end jeg normalt ville (#18).

Denne studerende (#18) har fokus på, hvordan nye og uvante kropslige erfaringer påvirkede både deres egne udtryksformer, deres mod eller lyst til at eksperimentere og holdets "følelse af samhørighed". Andre af de studerende fremhæver, hvordan deres kroppe placering i relation til hinanden påvirkede deres motivation og oplevelse:

Vi valgte at lave gruppearbejdet fra små grupper til en stor gruppe hvor vi sad og kiggede på hinanden alle sammen og diskuterede de forskellige manifeste. Det var en enormt fed proces og jeg fik meget ud af, at vi alle var på lige fod og kunne dele på lige de tidspunkter vi havde lyst til (#13).

For studerende #13 handler det om, at de “kiggede på hinanden” i “en stor gruppe” og var “på lige fod”. Placeringen i rummet og følelsen af lighed gjorde rummet trygt at dele refleksioner i. Den studerende giver med ordene “enormt fed proces” et udtryk for begejstring, som har smittet positivt af på både deres egen oplevelse og på fællesskabet.

Andre af de studerende udtrykker ideen om et “rum”, når de skal prøve at forklare deres oplevelser af det fællesskab, som opstod på tværs af manifestprocesserne. En af de studerende skriver for eksempel hvordan

[d]et har været helt vildt spændende, hvilke rum det her fag har skabt. Jeg vil gå hjem og reflektere over, hvilke dele af forløbet, der har gjort rummet så anderledes end til vores andre kurser (#6).

En anden studerende refererer en samtale, som opstod i forlængelse af eksperimenter med krop og affekt:

Jeg husker nok bedst anden undervisningsgang, hvor vi dansede og sad i cirkel. En dag jeg tror jeg vil kigge tilbage på i mange år endnu med gode minder. [Studerende #9] sagde noget ret fint på et tidspunkt: At “det her følsomme rum i mellem os [sic], er noget vi kommer til at huske tilbage på, når de fleste af os ender som kontormus”. Det tror jeg (dsv [desværre, red.]) [de] har ret i. Og det [de] mente var også, at vi ikke skulle tage det for givet, og det synes jeg heller ikke folk har (#14).

Disse uddrag viser flygtigheden af fællesskabet: Både studerende #14 og studerende #9 virker til at have en ide om, at det “følsomme rum” er noget, som er knyttet til deres oplevelser sammen netop nu, og som “desværre” ikke (nødvendigtvis) varer ved. Man kan tillægge selve undervisningskurset og de rammer, vi skabte sammen, en del af grunden til, at dette rum opstod. Men jeg vil påstå, at det også hænger sammen med, hvordan processen med at skabe manifeste skaber “assertions of agency that functions to establish working groups, build community, and direct joint actions and relationships”, som Weiss formulerer det (2018, s. 3). De studerende tilskriver hinanden handlekraft, men gør det via deres bekræftelse og konstituering af det “rum” eller fællesskab, de kontinuerligt opbygger. På den måde får selve fællesskabet en form for handlekraft, det, jeg her kalder social handlekraft, fordi de studerende bekræfter hinanden i, at de(t) kan noget særligt, når de er “på lige fod”, og at de “som hold er sammen i denne proces” (#13). De inspireres af hinandens manifestprocesser og deler både tanker og nye kropslige udtryk og erfaringer og er tydeligt bevidste om, at de tør mere eller kan mere, netop fordi de deltager i dette særlige fællesskab:

Det fungerede rigtig meget at vi skulle snakke så meget med hinanden. Særligt også det, at vi skulle have noget med til hver undervisningsgang, som hver gang blev mere og mere personligt. Selvom det var ret grænseoverskridende, så var de timer med dans også virkelig fede. Jeg tror særligt det var efter dem, at der skete noget med dynamikken og formede hvordan resten af forløbet har været (#14).

Ovenstående eksempler er blot et uddrag af, hvordan de studerende gennem deres manifestprocesser tilskrev manifestprocessen, sig selv, hinanden og fællesskabet forskellige former for retorisk handlekraft. Jeg vil afslutningsvis reflektere over, hvordan forsøget bidrager til at nuancere vores forståelse af manifestets relation til handlekraft, og hvordan denne afgrænsede undersøgelse af manifestet som proces også kan forstås i en større, samfundsmæssig kontekst.

Konklusion: Det transformative potentiale i manifestprocessen

Jeg indledte denne artikel med at spørge, hvad vi kan lære om manifestets relation til retorisk handlekraft, hvis vi forstår og undersøger manifestet som en proces. Konkret har jeg udforsket et aspekt af dette spørgsmål ved at undersøge, hvordan deltagerne i et forsknings- og undervisningseksperiment oplever det at være i proces med manifestet. Artiklen viser gennem en analyse af forsknings- og undervisningseksperimentet *Manifestet som Proces*, hvordan retorisk handlekraft i manifestprocesserne opstår som et samspil mellem person(er) og proces(er). Jeg finder og beskriver i forlængelse heraf tre typer af retorisk handlekraft: processuel handlekraft, personlig handlekraft og social handlekraft. Processuel handlekraft betegner den gensidige påvirkning mellem studerende og proces, som giver de studerende nye indsigter og erfaringer, og som de går i dialog eller interagerer med i deres videre arbejde. Personlig handlekraft beskriver, med inspiration fra Ratcliffe og Jensen (2022), hvordan de studerende tilskriver sig selv en form for retorisk handlekraft, der hjælper dem med at opbygge en taleposition og giver dem mulighed for at blive hørt af andre samt indgå i en dialog og holdningsudveksling med dem omkring sig. Endelig kan social handlekraft hjælpe os med at undersøge og forstå det særlige "rum" (logbog #6) eller fællesskab, som de studerende konstituerer og opbygger imellem sig på tværs af manifestprocesser. De studerende tilskriver både hinanden og selve fællesskabet retorisk handlekraft: De tør mere og deler mere på grund af fællesskabet, og fællesskabet bliver samtidigt styrket af, at de bidrager til det. At forstå manifestet som en proces har gjort det muligt at få øje på personlige og sociale transformationer af manifestprocessens retorik, samt de fællesskaber, de indgår i. Dermed nuancerer artiklen vores ide om, hvad det vil sige at deltage i manifestgenren, og den giver nye indsigter i, hvornår og hvordan retorisk handlekraft kan opstå i manifestprocessen.

Afslutningsvist vil jeg adressere tre forbehold for min undersøgelse og i forlængelse heraf give tre bud på, hvordan de tre forbehold kan bruges som afsæt for videre undersøgelser af manifestet og dets relation til handlekraft.

For det første er *Manifestet som Proces* et afgrænset studie, som, i kraft af sin

situering, bliver ét eksempel på, hvordan man i praksis kan undersøge teoretisk flertydige begreber som retorisk handlekraft og komplekse processer som det at skabe et manifest. Artiklens pointer om retorisk handlekraft er derfor ikke nødvendigvis generaliserbare. Gennem forberedelserne til og afviklingen af *Manifestet som Proces* opstod der også andre spor, som projektet kunne have forfulgt. Særligt virkede undersøgelsen ansporende for en videre afsøgning af affekts rolle i manifestprocessen. En sådan undersøgelse ville også imødekomme Justs opfordring til at undersøge de affektive dimensioner af retorisk handlekraft som en “kropsligt forankret oplevelse af at blive berørt af noget”, der kan ‘kalde’ os til handling (2025, n.d.).

For det andet har *Manifestet som Proces* som forsknings- og undervisningsexperiment været påvirket af både min rolle som forsker og underviser og af universitetets institutionelle rammer. Det ville derfor være interessant at undersøge manifestprocesser med langt friere rammer eller i situationer, hvor processen er initieret og styret af dem, som vil skabe et manifest, for at se, om det ville generere lignende eller helt andre indsigter.

For det tredje er der overvejelsen om, hvordan jeg har valgt at afgrænse manifestprocessen. I denne undersøgelse har jeg kun empiri fra den del af processen, der leder op til manifestets fremførelse. Men logbøgerne viser spor af, at manifestprocessen for flere af de studerende er en begyndelse på noget nyt. De ved endnu ikke, hvad dette nye er, men de kan se potentialer, der rækker langt ud over både undervisningsrummet og manifestet som produkt. På den måde kan man også betragte deres deltagelse i manifestprocesserne som en udøvelse af propædeutisk retorisk medborgerskab (jf. Villadsen, 2019): Det semioffentlige undervisningsrum bliver gennem manifestprocessen et “rum” (logbog #6), hvor de studerende afprøver holdninger, udvikler deres talepositioner og indgår i et fællesskab, inden de tager deres erfaringer med sig videre. Som en studerende beskrev afslutningen af forløbet i sin logbog: “Jeg føler mig egentlig ikke færdig med processen, da det er noget, jeg vil tage med videre. ‘[M]issionen’ stopper ikke her” (#11). En videre undersøgelse kunne forsøge at forfølge processens fortsættelse ud af undervisningslokalet for at forstå nogle af de videre implikationer for handlekraft og transformation, som ligger i manifestet som proces.

Litteratur

- Abastado, C. (1980). Introduction à l’analyse des manifestes. *Littérature* (Paris. 1971), 39(3), 3–11.
- Ahmed, S. (2017). *Living a feminist life*. Duke University Press.
<https://doi.org/10.1215/9780822373377>
- Ahmed, S. (2018). *Killjoy manifest*. Informations Forlag.
- Ariel, N. (2021). Language games with ‘manifesto’. *Culture, Theory and Critique*, 63(2–3), 125–135. <https://doi.org/10.1080/14735784.2021.1984970>

- Campbell, K. K. (2005). Agency: Promiscuous and protean. *Communication and Critical/Cultural Studies*, 2(1), 1–19. <https://doi.org/10.1080/1479142042000332134>
- Chrysagis, E., & Kompatsiaris, P. (2023). Introduction: Manifestos of the contemporary. *Culture, Theory and Critique*. <https://doi.org/10.1080/14735784.2023.2247192>
- Fahs, B. (2018). Words on fire. Radical pedagogies of the feminist manifesto. I B. Fahs, A. Mann, E. Swank, & S. Stage (Red.), *Transforming Contagion: Risky Contacts among Bodies, Disciplines, and Nations* (s. 218–232). Rutgers University Press. <https://doi.org/10.36019/9780813589626-015>
- Fahs, B. (2019). Writing with blood: The transformative pedagogy of teaching students to write manifestos. *Radical Teacher*, (115), 33–38. *Education Research Complete*. <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=ehh&AN=140081348&site=ehost-live>
- Foss, S. K., Waters, W. J. C., & Armada, B. J. (2007). Toward a theory of agentic orientation: Rhetoric and agency in Run Lola run. *Communication theory*, 17(3), 205–230. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2007.00293.x>
- Geisler, C. (2004). How ought we to understand the concept of rhetorical agency? Report from the ARS. *Rhetoric Society quarterly*, 34(3), 9–17. <https://doi.org/10.1080/02773940409391286>
- Gries, L. (2012). *Agential matters: Tumbleweed, women-pens, citizens-hope, and rhetorical actancy* (S. Dobrin, Red.; 1. udg., s. 67–91). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203134696-5>
- Gunn, J., & Cloud, D. L. (2010). Agentic orientation as magical voluntarism. *Communication theory*, 20(1), 50–78. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2009.01349.x>
- Hanna, J. (2019). *The manifesto handbook: 95 theses on an incendiary form*. Zero Books.
- Hoff Clausen, E. (2018). *Rhetorical agency. What enables and restrains the power of speech?* (s. 287–299). John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9781119265771.ch20>
- Hoff-Clausen, E., Isager, C., & Villadsen, L. S. (2005). Retorisk agency: Hvad skaber retorikken? *Rhetorica Scandinavica*.
- Houghton, R., & O'Donoghue, A. (2023). Introduction to special issue: Feminist manifestos and global constitutionalism. *Global Constitutionalism*, 12(3), 403–411. Cambridge Core. <https://doi.org/10.1017/S2045381723000217>
- Junker, C. (2023). Claiming class: The manifesto between categorical disruption and stabilisation. *Culture, Theory and Critique*, 63(2–3), 189–205. <https://doi.org/10.1080/14735784.2023.2214860>
- Just, S. N. (2025). Retorisk handlekraft—Nordisk Retorikkleksikon. I *Nordisk Retorikkleksikon*. Nordisk Retorikkforening. <https://retorikkleksikon.no/retorisk-handlekraft/>
- Just, S. N., & Christiansen, T. J. (2012). Doing diversity: Text–audience agency and rhetorical alternatives. *Communication Theory*, 22(3), 319–337. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2012.01407.x>
- Knudsen, B. T., Krogh, M., & Stage, C. (2022). Introduction: Methodologies of affective experimentation (B. T. Knudsen, M. Krogh, & C. Stage, Red.; s. 1–24) i *Methodologies of affective experimentation*. Springer International Publishing AG. https://doi.org/10.1007/978-3-030-96272-2_1
- Lundberg, C., & Gunn, I. (2005). “Ouija board, are there any communications?” Agency, ontotheology, and the death of the humanist subject, or, continuing the ARS conversation. *Rhetoric Society quarterly*, 35(4), 83–105. <https://doi.org/10.1080/02773940509391323>
- Lyon, J. (2018). *Manifestoes: Provocations of the modern*. Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/9781501728358>
- Matthiesen, C. (2013). *Elefstyret imitatio. En retorisk skrivepædagogik i teori og praksis* [PhD-thesis]. University of Copenhagen.
- Matthiesen, C. (2017). Poetic signs of third place: A case study of student-driven imitation in a shelter for young homeless people in Copenhagen. *Best of the Journal of Rhetoric and Composition* 2015–2016, 61–83.
- Miller, C. R. (2007). What can automation tell us about agency? *Rhetoric Society Quarterly*, 37(2), 137–157. JSTOR. <http://www.jstor.org/stable/40232521>

- Moon, J. A. (1999). Learning through reflection—The use of learning journals. I *Reflection in Learning and Professional Development* (1. udg., s. 186–202). Routledge. <https://doi-org.ez.statsbiblioteket.dk/10.4324/9780203822296-19>
- Moser, K. S. (2022). *Køn utopi! En retorisk undersøgelse af det feministiske kønsmanifest som drivkraft for seksuel dannelse på de danske højskoler* [Kandidatspeciale]. Aarhus Universitet.
- Moser, K. S. (2025a). Luderen, akademikeren og manifestet: En retorisk analyse af genre-eksperimenter og talepositioner i to nyere danske manifeste. *Kvinder, Køn & Forskning*, 37(2), 14. <https://doi.org/10.7146/kkf.v37i2.143478>
- Moser, K. S. (2025b, januar 22). *Introbrev_Manifestet som proces* [Undervisningsbeskrivelse].
- Puchner, M. (2005). *Poetry of the revolution: Marx, manifestos, and the avant-gardes* (Course Book). Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400844128>
- Rand, E. J. (2008). An inflammatory fag and a queer form: Larry Kramer, polemics, and rhetorical agency. *Quarterly Journal of Speech*, 94(3), 297–319. <https://doi.org/10.1080/00335630802210377>
- Ratcliffe, K., & Jensen, K. (2022). *Rhetorical listening in action: A concept-tactic approach*. Parlor Press.
- Somigli, L. (2003). *Legitimizing the artist. Manifesto writing and European modernism 1885-1915*. University of Toronto Press. <https://doi.org/10.3138/9781442621060>
- Weiss, P. A., & Brueske, M. (Red.). (2018). *Feminist manifestos: A global documentary reader*. NYU Press. JSTOR. <https://doi.org/10.2307/j.ctvf3w44b>
- Winkiel, L. (2008). *Modernism, race and manifestos*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511481468>
- Yanoshevsky, G. (2009). Three decades of writing on manifesto: The making of a genre. *Poetics today*, 30(2), 257–286.